

Н.М. Разумна

Донецький національний університет, Україна

МАТЕРІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДИКІВ ЗЕМСТВАМИ В УКРАЇНІ (1864 – 1914 рр.)

У статті досліджується матеріальне забезпечення земських медиків України у період другої половини ХІХ – початку ХХ століть. До наукового обігу введено нові джерела, матеріали діловодства земств, що є важливим для вивчення кадрової політики земств. Економічне становище населення українських губерній визначало пріоритетність запрошення та утримання на дільницях середнього медичного персоналу. Земства самотужки намагалися вирішувати кадрові проблеми у медичній галузі, що дійсно підвищувало авторитет органів місцевого самоврядування.

Актуальність. Вивчення питань матеріального стимулювання медичних працівників земської системи охорони здоров'я має сьогодні не тільки теоретичний інтерес, але і практичне значення. Земський досвід може бути врахований сьогодні, за сучасних умов, коли стара система охорони здоров'я не в змозі забезпечити належний рівень життя своїм працівникам. Крім того, досвід земств може бути цікавий при вирішенні проблем, пов'язаних із залученням альтернативних джерел фінансування, соціальних програм для медичних працівників.

Метою даної статті є визначення механізму та розмірів матеріального забезпечення медичних працівників наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. органами місцевого самоврядування, що значною мірою сприяло поліпшенню їхнього якісного складу і припиненню плинності кадрів.

Аналіз останніх досліджень. Незважаючи на те, що різним аспектам становлення і розвитку земської медицини присвячено цілу низку робіт, проблемі матеріального забезпечення належної уваги не надавалося. Дослідників переважно турбували такі більш загальні питання, як створення земських установ, розвиток мережі медичних дільниць, кількісний і якісний склад медичних працівників [1], [2, с. 352], [3, с. 164, 170, 171], [4, с. 321], [5], [6, с. 147, 148].

Керуючись 86-ю статтею тимчасових правил для земських установ, земства призначали лікарів та фельдшерів на земську службу згідно з контрактами, що укладались із ними управами. Вже на перших губернських з'їздах лікарів наголошувалося на хитливому і невизначеному положенні їх у земстві, що говорило про незадовільне матеріальне забезпечення медиків. У фондах державних архівів мається маса документів, які свідчать про те, що наймаючи лікарів на роботу, земства брали на себе низку зобов'язань. Зокрема, вони гарантували медпрацівникам визначений рівень заробітної платні. Крім того, на додаток до окладу в земському кошторисі передбачалася окрема стаття «квартирне утримання», на підставі якої головним напрямком діяльності земств стосовно своїх кадрів стало забезпечення житлом з опаленням й освітленням [7, с. 690-700]. Медикам надавалося право брати ліки в земського аптекаря [8, с. 483, 485, 486]. Неодноразово зустрічаються доповіді управ про ремонт квартир лікарів і фельдшерів чи зобов'язання взяти на себе сплату за квартиру працівника земства [9, с. 251]. Земства, окрім помешкання, сплачували також і утримання коней, необхідних лікарям для здійснення візитів до хворих [10, с. 374].

Земські збори визначали платню лікарям, при цьому практично в усіх повітах існувала прогресивна система оплати праці лікаря. Розмір заробітної плати залежав від багатьох причин: від матеріального стану повітового земства, його ставлення до медицини, місця роботи лікаря, її обсягу. Саме тому заробітна платня медиків у різних повітах була неоднаковою і звичайно визначалася насамперед фінансовими можливостями земств і сільських громад. Приміром, у Бахмутському повіті в період з 1870 р. до 1904 р. зарплатня фельдшера збільшилася з 150 до 360 карбованців щорічно [11, с. 18]. У Катеринославській губернській лікарні в 1862 р. старший фельдшер одержував 150 крб щорічно, а молодший – 100 крб, з 1892 р. їхнє жалування збільшилося: молодший фельдшер одержував 300 крб, а старший – 500 крб [12, с. 30-45]. Що може свідчити про усвідомлення населенням необхідності існування постійного медичного працівника при земській лікарні.

Протягом перших п'ятнадцяти років від запровадження земств простежується поступовий еволюційний розвиток поглядів представників місцевого самоврядування від другорядності питання охорони здоров'я місцевого населення до надання їй однієї з першорядних ролей в напрямку діяльності земств. Однією з перепон на шляху визнання його пріоритетності був брак кваліфікованих медичних кадрів на початковому етапі становлення земств. Виходом з цієї ситуації стало те, що на базі вже існуючих губернських лікарень створювалися фельдшерські школи, відкривалися акушерські та повивальні, відкривалися спеціальні курси для підвищення кваліфікації. Саме ці установи стали осередком виникнення та становлення середньої спеціальної медичної освіти і значно сприяли підвищенню ефективності медичного обслуговування.

У 1884 році до Верхньодніпровських повітових зборів Катеринославської губернії надійшла доповідь від повітової управи з клопотанням збільшити жалування лікарняним фельдшерам. Управа, проаналізувавши діяльність земських фельдшерів, дійшла висновку, що праця фельдшерів, котрі працюють при лікарні, «більш плідна і змістовна», ніж дільничних і роз'їзних, у зв'язку з чим збереження однакового рівня зарплатні тих та інших було визнане недоцільним. Управа ухвалила: не перевищуючи кошторису витрат, передбачених на медичне обслуговування, збільшити утримання молодших лікарняних фельдшерів з 250 до 285 крб, а старших – з 350 до 375 крб, але тільки тих, що заслуговували. За даними того ж джерела, в Таврійській губернії оклад фельдшерів у 1884 р. становив 350 крб [13, с. 273, 246]. У Лебединському повіті Полтавської губернії 1884 р. оклад 28 фельдшерів складав 5600 крб (особно – по 200 крб на рік). У Херсонському повіті на жалування 23 фельдшерам було виділено з кошторису 5520 крб; по 240 крб. та по 30 крб квартирних, в Анан'євському повіті Херсонської губернії на 1884 р. оклад фельдшера становив 250 крб щорічно [13, с. 250] [14, с. 3-23]. Розбіжності у заробітній платні фельдшерів по повітах Чернігівської губернії в 1895 р. були досить значними – від 120 до 390 крб (табл. 1, [15, с. 2-6, 11]), проте слід зазначити, що пересічно жалування фельдшера за вказаний проміжок часу у губернії становило 300 крб щорічних [15, с. 46, 47].

З 1907 р. жалування фельдшера с. Ново-Каракубське Маріупольського повіту визначалося в розмірі 250 крб на рік. Анадольська сільська громада призначила жалування своєму фельдшеру в розмірі 300 крб щорічних [16]. А вже до 1914 року зарплатня фельдшера в цьому ж Маріупольському повіті Катеринославської губернії збільшилася до 420 – 500 крб; до зазначеної суми варто додати і виплату за вислугу років, розмір якої коливався від 33 крб до 145 крб, і щорічно залежно від тривалості служби фельдшера в даному земстві [17]. У цілому пересічний фельдшер Катеринославської губернії на 1914 р. одержував 500 крб на рік (по 42 крб щомісяця), а акушерка – 420 крб [7, с. 690-697]. Таким чином, можна підсумувати, навіть у межах однієї губернії розміри жалування відрізнялися, на що впливала насамперед різна фінансова спроможність сільських громад та земств.

Таблиця 1 – Утримання фельдшерів Чернігівської губернії у 1895 р.

Повіт	390 крб	350 крб	300 крб	290 крб	250 крб	240 крб	200 крб	150 крб	120 крб
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Борзенський ч ж			16 2		1				
Городнянський ч ж			9 1						
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Глухівський ч ж			1			4	1 1		
Козелецький ч			15						
Конотопський ч			6	4	9	1	1		
Кролевецький ч ж		3	3		3	1			1
Мглинський ч ж	1		7	1	1 1		2	1	
Новозибківський ч ж			9 1			2 2		1	
Новгород- Сіверський		1	5	5 1			3		
Ніжинський ч ж		4	9 4						
Остерський ч			3		4	2	1		
Сосницький ч		3	12			1			
Стародубський ч ж			10	1	1		4		2
Суражський ч ж			17 1			1	1		
Чернігівський			1			7			
Разом: чол. жін.	1	1	123 9	11 1	19 1	19 2	10 3	1	3

Стосовно лікарів, то вони, як особи з вищою медичною освітою, одержували більше, ніж фельдшери й акушерки. Старший лікар Катеринославської губернської земської лікарні в 1862 р. отримував оклад у 550 крб, з 1892 року його оклад збільшився до 1550 крб щорічних, а оклад молодшого лікаря зріс із 450 крб щорічних до 750 крб [12, с. 30-45]. За даними іншого джерела, заробітна платня лікаря в Бахмутському повіті Катеринославської губернії в період з 1867 р. коливалася від 800 крб, у 1875 р. – 1000 крб, у 1902 р. – 1200 крб у рік [5, с. 33-37].

У Лебединському повіті Харківської губернії лікар у 1883 р. одержував 1000 крб [13, с. 250]. У Херсонській губернії в 1883 році заробітна платня лікарів складала 1200 крб щорічних [13, с. 251].

Натомість слід зауважити, що у 1890 р. російський карбованець був досить стабільним, тому вищезазначені оклади дійсно забезпечували нормальний рівень життя медиків, а ціни на господарчому ринку були такими: цукор коштував 6 крб. 80 коп. за пуд (16 кг), горіхи – 6 крб 80 коп., яйця свіжі – 2 крб за сотню, гуси – 90 коп. за пару, кури – 70 коп. тощо [18].

Про рівень заробітної платні лікарів Чернігівської губернії в 1895 році свідчить табл. 2 [15, с. 45].

Таблиця 2 – Утримання лікарів у Чернігівській губернії в 1895 р.

Повіт	Кількість осіб, що отримували жалування у розмірі (на рік)							
	1000 крб	1100 крб	1200 крб	1300 крб	1400 крб	1500 крб	Заг. сума	% від мед. бюд.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Борзенський						5	7.500	0.27
Глухівський			4				4.800	0.25
Городнянський	8						8.000	0.37
Козелецький					7		9.800	0.39
Конотопський						6	9.000	0.26
Кролевецький			4				4.800	0.23
Мглинський		6					6.600	0.26
Новг.-Сіверський			2			2	5.400	0.26
Новозибківський				4			5.200	0.24
Ніжинський						7	11.500	0.24
Остерський			4	2	1		8.800	0.36
Сосницький		1	7				8.300	0.21
Стародубський			4				4.800	0.23
Суражський	5						6.300	0.21
Чернігівський	1	3	4	1	1		11.800	0.53
Усього	14	10	29	7	9	20	111600	0.29

За даними табл. 2, слід зробити висновок, що пересічна заробітна платня земського лікаря складала 1200 крб, а мінімальна – 1000 крб. Найбільшою розмаїтістю у цьому питанні відзначалося саме Чернігівське земство. У цілому витрати на оплату праці лікарям становили 0,29% від загального кошторису, передбаченого на розвиток медицини.

Так, головному лікарю Харківської губернської лікарні в 1897 р. було призначено жалування в розмірі 1900 крб [19]. Середньостатистичний лікар Катеринославської губернії одержував у 1914 році вже близько 1800 крб (по 150 крб щомісячно).

На додаток до окладу в земському кошторисі передбачалася окрема стаття «квартирне утримання». Пересічно розрахунок залежно від займаної посади був наступним: фельдшер мав значно меншу зарплатню – 500 крб на рік, за вислугу років йому призначалося лише 33,34 крб на рік, тоді як лікар щомісяця отримував 16 крб додатково. Акушерки мали такі само квартирні, однакову з фельдшерами доплату, проте їхня зарплатня була меншою на 80 крб (табл. 3 [7, с. 290-700]).

Таблиця 3 – Розподіл кредиту медичному персоналу в Маріупольському повіті за 1914 рік

Посада	Щорічний оклад (крб)	Щорічне квартирне утримання (крб)	Доплата за вислугу років (крб)	Усього за рік (крб)
Лікар	1800	300	16 (щомісячно)	2300
Фельдшер	500	120	33,34 (щомісячно)	від 650 до 715
Акушерка	420	120	33,34	від 540 до 740

Подекуди сільські громади намагалися заощадити, відмовляючись виділяти кошти на утримання лікарів та залишаючи лише фельдшерів. Серед документів збереглися скарги до управ від медпрацівників щодо порушень з боку сільських управ стосовно несплат обіцяних грошей, відмови у дотації на помешкання [20]. Земство за таких обставин зазвичай ставало на захист лікаря чи фельдшера, закликало сільську громаду виконувати свої зобов'язання, попереджаючи, що в протилежному випадку фельдшерський пункт буде переведено в інше село [21]. У Маріупольському повіті, наприклад, такі випадки не залишалися непоміченими, іноді громади позбавлялися лікарської дільниці.

У разі підвищення цін на продукти і на квартири медичного персоналу, збільшувалася і сума, що виділялася земством на їхнє утримання [22, с. 529], [23, с. 154-155]. Так, у 1904 році Полтавські земські збори ухвалили у зв'язку з подорожчанням квартир збільшити квартирні гроші лікарям до 500 карбованців, а молодшому персоналу – до 300 карбованців [22, с. 529].

Таким чином, на підставі матеріалів діловодства земських управ, періодичних видань автор дійшов висновків, що наведені дані про утримання земствами фельдшерів та лікарів доводять існування окремої проблеми – фельдшеризму. Відсутність достатньої кількості лікарів, скудність земського бюджету й бажання якомога швидше надати населенню хоча б яку-небудь медичну допомогу підштовхували земства до створення самостійних фельдшерських пунктів. Виникнувши значно раніше лікарських дільниць, фельдшерські пункти протягом усієї історії існування земської медицини у 2 – 3 рази перевищували їх кількість. Економічне становище населення не давало можливості для утримування лікарів, тому середній медичний персонал, а особливо самостійні фельдшери, мали бути достатньо розвинутими і мати необхідну підготовку. Земства самотужки повинні були вирішувати питання створення необхідної кількості фельдшерських шкіл. Постійний інтерес, що виявляли земства до проблем матеріального забезпечення медичних працівників, сприяв не тільки розв'язанню кадрових проблем у медичній галузі, зменшенню їхньої плінності, але і підвищував авторитет органів місцевого самоврядування серед населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Игумнов С.Н. Очерк развития земской медицины в губерниях, вошедших в состав УССР / Игумнов С.Н. – К. : Киевский медицинский институт, 1940. – 155 с.
2. Заблудовский П.Е. История отечественной медицины / Заблудовский П.Е. – М. : Медицина, 1960.
3. Левит М.М. Становление общественной медицины в России / Левит М.М. – М. : Медицина, 1974.
4. Мирский М.Б. Медицина России XVI – XIX вв. / Мирский М.Б. – М. : Российская политехническая энциклопедия (РОССПЭН), 1996.
5. Крыжная Ж.П. Медицина в Бахмутском уезде в конце XIX – начале XX вв. / Ж.П. Крыжная // Летопись Донбасса. – Донецк, 1997. – С. 33-37.

6. Еремян В.В. Местное самоуправление в России (XII – начале XX вв.) / В.В. Еремян, М.В. Федоров. – М. : Новый Юрист, 1998.
7. Журналы Мариупольского уездного земского собрания 46-й очередной сессии 1914 г. – Мариуполь, 1914.
8. Энциклопедический словарь / [издатели: Ф.А. Брокгауз, И.Е. Ефрон]. – СПб., 1894. – Т. 12а.
9. Земский ежегодник за 1878 год. – С.-Петербург, 1879.
10. Журналы и доклады Славяносербского уездного земского собрания 46-й сессии 1911 г. и экстренных заседаний с приложениями. – Луганск, 1912.
11. Отчет Бахмутской уездной управы за 1912 г. – Бахмут, 1913.
12. Бутаков И.А. Исторический обзор Екатеринославской губернской больницы за 26 лет с 1867 по 1893 год. – Екатеринослав, 1894.
13. Земский ежегодник за 1884 год. Свод постановлений и др. данных из журналов земских собраний сессии 1884 г., отчетов управ и прочих / под ред. Ходского Л.В. – СПб., 1887.
14. Доклад губернского гласного В.М. Хижнякова о медико-санитарной организации в Черниговской губернии. – Чернигов, 1897.
15. Тимошок Г.Р. Организация уездной земской медицины Черниговской губернии в 1895 г. – Чернигов, 1897.
16. ДАДО, ф. 110, оп. 1, спр. 59, арк. 3, 4, 8.
17. ДАДО, ф. 110, оп. 1, спр. 100, арк. 7, 8, 10, 11.
18. Советская молодежь. – 1990. – 11 октября. – С. 3.
19. ДАХО, ф. 304, оп. 1, спр. 9, арк. 191.
20. ДАДО, ф. 110, оп. 1, спр. 59, арк. 10-11.
21. ДАДО, ф. 110, оп. 1, спр. 100, арк. 4.
22. Систематический свод Постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства (за период с 1904 по 1912 гг.). – Полтава, 1915. – Вып. IV.
23. Журналы Мариупольского уездного земского собрания 43-й сессии 1911 г. – Мариуполь, 1911.

Н.Н. Разумная

Материальное обеспечение медиков земствами в Украине (1864 – 1914 гг.)

В статье исследуется материальное обеспечение земских медиков Украины в период 1864 – 1914 гг. В научный оборот введены новые источники, материалы деловодства земств, что важно для изучения кадровой политики земств. Экономическое положение населения украинских губерний определяло приоритетность приглашения и содержания на участках среднего медицинского персонала. Земства самостоятельно пытались решать кадровые проблемы в медицинской отрасли, что действительно повышало авторитет органов местного самоуправления.

N.N. Rasumnaja

Medical Support of Ukrainian Zemstvos in the period of 1864 – 1914

The article is devoted to the problem of medical support of Ukrainian Zemstvos in the period of 1864 – 1914. The author investigated new documents and other historical sources, which are very significant for study of staffing policy in Ukrainian Zemstvos of this period. The economical situation of Ukrainian population defined priorities for invitation of medical staff. Zemstvos themselves tried to solve the staffing problems in medicine. This fact improved the authority of local governments.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2011.